

Fetiš v životním prostředí

M. Lapka: Fetishes in the Environment – Pitfalls of Inspiration. Život. Prostr., Vol. 35, No. 6, 301 – 303, 2001.

The essay presents several methodological and philosophical problems connected with the theme fetishes in the environment. Analysing the topic “fetishes and the environment” we could face the problem of philosophy of science: what does scientific knowledge means? Is it knowledge free of all theories and paradigms? Can we reject paradigm as a fetish? The result is that if objects – material and immaterial – are to be considered as the fetish, they should wear fetish attributes, such as hope, faith etc. It is important that we cannot a priori mark the fetish as something negative, neither in science nor in the environment.

Fetiš a pověry na straně jedné a příroda, krajina, životní prostředí na straně druhé. Každý asi vycítí, na jak tenkou půdu spekulací, nepřesností a chybějících dat se autoři příspěvků mohou dostat právě spojením fetišu a přírody. To je ovšem vyváženo nespornou zajímavostí tohoto tématu a inspiracemi, které může přinést.

Zůstaňme pro větší srozumitelnost jen u spojení *fetiš* a *příroda*. Najdeme jen málo studií na toto téma. Jednou z nich je například zamyšlení nad kanadskou divočinou a její ochranou jako určitým fetišem bílé kultury, jako území pro sport a závody (Simpson, 1999). Mnohem více studií, prakticky všechny, se zabývají fetišem ve smyslu freudovské psychoanalýzy, ve smyslu sociálního chování (móda, symboly, sex, problém pohlaví “gender” atd.), ve smyslu antropologickém, kulturním, filozofickém a historickém.

Úskalí tématu fetišu a příroda je dáno tím, že spojuje dvě skutečnosti, dokonce dvě reality z nestejněho světa. Je to svět kulturní konstrukce nějakého objektu, včetně vědeckého poznání a svět přírody, která zde vystupuje jako něco objektivního, daného předem, bez závislosti na tom, kdo a jak ji poznává. Ukazuje se však nejen ve filozofii, jak mylná je tato zjednodušená konstrukce, jaké potíže jsou s tím poznat, co skutečně poznáváme, že neexistuje jediná cesta k poznání, jak je takzvaný objekt vnímán vždy nějakou metodologickou, sociální a kulturní optikou, zdánlivě naprosto správně a objektivně. Sociolog Philippe de Lara (2000) píše: “*Sociální fakta evidentně vyžadují, abychom se vymanili ze způsobu myšlení, které odděluje od sebe fakta (objektivní) a představy (subjektivní), jak toho však dosáhnout za těžkého tlaku fakt víry na fakta jako taková ...?*”

Odtud je jen krůček k tomu, prohlásit v dobré karte-

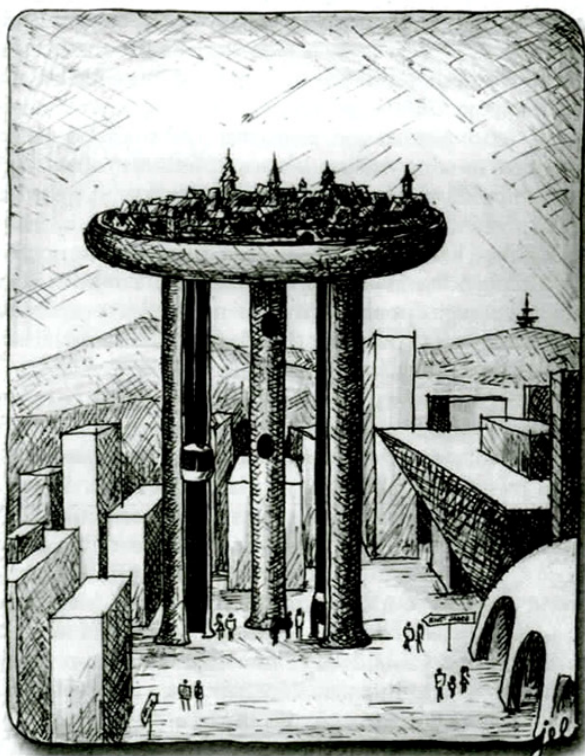
ziánské víře všechny intelektuální a kulturní nástroje, umožňující vůbec světu nějak porozumět a orientovat se v něm, za fetiše. Pak se ovšem dostáváme do paradoxní situace, že fetišem se může stát vše, co není čisté dílo přírody. Vše, čemu je přidána nějaká lidská hodnota včetně přírodních objektů, jako jsou skály, stromy, živočichové. Tak to také ve skutečnosti je, a nebylo by na tom nic zvláštního ani paradoxního, kdybychom neprohlásili zároveň, že fetiš je fetiš, a tedy nereálný, nepravdivý, zástupný symbol, iluze skutečnosti, něco neobjektivního. Ale jak je vidět, ostré hranice mezi objektivním světem a jeho představou neexistují. A snahy o jejich vymezení se sami mohou lehce stát fetišem “objektivní metodologie”, popírající v důsledku sama sebe, neboť je jí také přidána hodnota – dokonce nejvyšší vědecká hodnota. Pak se každá teorie, hypotéza, paradigma a norma stává neobjektivním, zavádějícím fetišem. Potom ovšem žijeme ve světě pouhých iluzí a nepřesných představ a naše možnosti porozumět, předvídat, orientovat se, natož dělat závěry, jsou mizivé.

Vývoj poznání v přírodních vědách ukazuje, že tomu tak není. Stejně jako si nelze myslet, že již máme univerzální klíč ke světu, že se nebude interpretace našeho poznání měnit, a že nebudou vznikat fetiše nové. To jsou velké filozofické problémy, na které zde není místo, ani tematicky nezapadají do zaměření tohoto časopisu. Přesto musím pro samotné pochopení tématu fetišu a přírody zmínit alespoň soudobou tendenci ve vědě: dnes věda skutečnost nejen interpretuje, dnes svou vlastní skutečností tvoří (Pstružina, 2001). Samozřejmě, s pomocí všech technických a kulturních konstrukcí, co má vývojem k dispozici. Takovýto svět nás může uspokojovat svou kontrolovatelností a předvídatelností, člověk je jeho

tvůrcem, nebo nás může děsit právě svou zneužitelností a nepředvídatelností následků. To už je více než fetiš. To je oživlý fetiš, o kterém se dá těžko předpokládat, že je jen iluzí, nepřesnou iluzí reality, on prostě je realitou jiného druhu, šířící například virtuální viry ve virtuálním prostoru.

Na téma fetiše a příroda asi nevystačíme s tradičním pojetím *epistémé* – jistého poznání – jak se jej snaží držet biologické vědy, kde vědec je ten, kdo odhaluje věčné zákony přírody, existující dávno před ním. Téma fetiše a příroda odkrývá ještě něco jiného: sílu imaginace, tu původní sílu stojící za mnoha vědeckými objevy, náročnost něčeho nového, bez hranic a jasných pravidel, kde již nevystačíme se správnou volbou metodologie, materiálu a ukázněností při sběru dat.

Téma fetiše a pověry v životním prostředí mohou přirozeně naplňovat antické schéma vztahu *doxa* a *epistémé*. *Doxa* zde vystupuje jako pouhé zdání, mínění, zatímco *epistémé* je poznání jisté, skutečné. Je celkem jasné, že fetiše by mohly být považovány za *doxa*, zatímco fakta, data za *epistémé*. Ovšem při hlubším zamyšlení si musíme položit otázku, jak poznávat, jak od sebe *doxy* a *epistémé* oddělit. Platón navrhuje cestu vnitřního nazírání, kterou označuje jako *theória*. Toto vnitřní nazírání podle něho vede často k *epistémé*. Co je důležité, je fakt, že *doxa* ani *epistémé* nemá u uvedených představitelů hodnotící

kvalitu. To znamená, že *doxa* není apriorně záporná a *epistémé* automaticky kladná. Domnívám se, že v mnoha případech bude apriorně fetišům přikládána nižší, nebo dokonce záporná kvalita, zatímco tzv. objektivním faktům a datům vlastnosti kladné.

Fetiš má onu kouzelnou moc pomáhat nebo škodit, ovlivňovat vztahy, přírodní síly, myšlení a chování. Je to svým způsobem posvátný předmět, jedno z jakého materiálu, jaké velikosti, zda přírodní, umělecky zpracovaný, nebo zda je to idea, formule. Podstatné je, že je vždy plný vztahů ke světu, je jakoby postaven do ohniska těchto vztahů, má sílu a schopnost je uspořádat podle přání toho, kdo fetiš ovládá. Přenesme se přes přírodní národy a jejich jistě v mnohém mocné fetiše, které jsou pro nás tak exotické, tajemné a někdy i hrozné a podívejme se na fetiše nám bližší. Jde o fetiše poznání, o samotný "fetiš vědy", aniž bych chtěl tímto vědecké poznání sebemeně degradovat. Ano, každá teorie v ochraně přírody se může stát nedotknutelným, posvátným předmětem, v našem případě metodologií, přístupem, který umí podobné věci jako fetiš: je postaven do ohniska vztahů a je schopen uspořádat svět podle našich představ.

Jedním z příkladů určité fetišizace může být model používaný v krajinné ekologii: je to model založený na identifikaci a popisu plošek (patches), skládaných do vzorů krajiny a ty jsou skládány do krajinné mozaiky (Forman, 1997). Samotný model je velmi nosný a má praktické uplatnění v GIS i v krajinnotvorbě. Ovšem vysvětlovat supersystém krajiny včetně fenoménů vnšených do krajiny člověkem (např. *genius loci*, symboly v krajině atd.) pouze analýzou prostoru je nedostatečné. Ani tento "prostorový model" nemůže aspirovat na vysvětlení všeho, i když tak dobře funguje a popisuje krajinu například při pohledu z letadla. Právě svou efektivností, srozumitelností, schopností vysvětlovat mnoho jevů nabývá podoby idealizovaného modelu, do kterého jsou vkládány naděje na vyřešení vztahu člověk-krajina, jeho potřeby atd. Stává se v tomto smyslu určitým fetišem.

Domnívám se, že analogie s fetišem by se našla u mnohých dočasně neotřesitelných a módních přístupů nejen v ochraně přírody, ale také v ekonomii, medicíně, sociologii a filozofii i v ostatních vědních oborech. Naštěstí kuhnovský a post-kuhnovský vývoj paradigmatu ve vědě ukazuje, jak síla protipříkladů a nových konstrukcí dokáže nastolit pohledy na skutečnost jiné, odlišné od původního, třeba i fetišizovaného paradigmatu. Ovšem fetišem se může stát nejen metodologie a přístup, tento zdvojený svět představ, idejí, ale také předměty na druhé straně, ona objektivní realita, pokud k sobě dokáže poutat mnoho rovin symbolů a očekávání.

Můžeme říci, že fetiš je spojen s velkým očekáváním. Poznáme například fetišizované slovo *ekologie* v tomto

smyslu, nebo slovní spojení *systémový přístup*. Zpočátku byl fetiš více spojován s reálným předmětem, objektem. Byly k němu přidávány "objektivně" neexistující hodnoty a vlastnosti, zvláštní vztahy. Ve Freudově pojetí již fetiš realitu zastupuje, Baudrillard například překonává toto pojetí a ukazuje na fetiš také jako na nereálný (nehmotný) objekt. Dochází u něj k sociální výměně symbolů a hodnot, očekávání a aspirací. Důležité je, jak se stává objekt, ať už reálný, či nereálný, fetišem. Podle Danta (1996) je to tím, že je překonávána jeho sociální omezenost sdílení nejenom jeho okázalostí, jak analyzuje Baudrillard, ale je to dáno hodnocením objektu jako takového, který má velkou kapacitu pro stimulaci lidské fantazie a touhy.

Otázkou je, zda samotný fakt, že fetišem se může stát prakticky cokoli v oboru ekologie, nebo v životním prostředí, zda to znamená něco škodlivého. Myslím si, že mnoho vědců to tak může cítit. Nejen kvůli známým atributům fetišu, jímž je okázalost, nemožnost kritiky, moc v rukou těch, kteří jej "vlastní", ale také proto, že znemožňuje existenci přístupů, "objektů" ostatních. Postmoderní doba nás poučila dostatečně, že monopolní nadvláda jednoho fetišu, ať už ve smyslu vědeckého paradigmatu, nebo nekonečného konzumu, končí. Je nahrazena výběrem více cest, často protichůdných. "Podstatné výsledky vědy jsou vymyšleny nebo konstruovány prostřednictvím organizovaného společenského chování, a to spíše než objevy" (Klee, 1997).

To však neznamená, že síla starých přístupů, které fetišizovaly, je zanedbatelná. Známe jistě příklady, kdy tato fetišizace přerostla do grantových agentur, ovládajících právě ono fetišizované téma nebo přístup a kdo jej nepoužívá, nebo je dokonce proti němu, prostě sitem návrhů nemá šanci projít. V tomto smyslu je analogie s fetišem a jeho silou namísto a může i škodit prosazení dobré věci.

Na druhou stranu, obecně vzato, s fetišem spojená očekávání, fantazie a touhy jsou v případě ochrany přírody a krajiny jedinečnou komunikační rovinou s veřejností. Ano, slovo *ekologie* se fetišizovalo, ale kolik probudilo zájmu veřejnosti! Jak by asi vypadala podpora bez všech těch očekávání, že se životní prostředí zlepší, že je jednou z priorit a podobně?

Téma fetišu v životním prostředí navozuje zajímavou otázku rozsahu fetišu. Uvedli jsme, že fetišem se může stát prakticky jakýkoli reálný nebo nereálný (ve smyslu nehmotný) objekt. Ale nedozvěděli jsme se nic o jeho velikosti. Těžko spojovat téma životní prostředí pouze s předměty jako jsou amulety, kameny, prameny, stromy. Dochází možná k nenápadnému posunu směrem k fetišizaci velké plochy, k fetišizaci celých krajín. Možná dochází k zajímavé shodě okolností, kdy na jedné straně poznáváme, že příroda tvoří složitý supersystém, s kterým musíme vycházet, pokud chceme přežít, a na druhé straně konstruueme námi ovládanou virtuální realitu.

Náš nevykořenitelný antropocentrismus dostal možná průchod ve fetišizaci objektu, který má skutečně dostatečnou kapacitu pro mnoho našich nadějí a fantazie do budoucnosti.

A tak si budeme muset zvyknout, že i naše snažení se může stát fetišem se všemi dobrými i špatnými důsledky. Je to úskalí poznání, úskalí inspirace, ale určitě stojí za to jej podstoupit.

Literatura

- Dant, T.: *Fetishism and the Social Value of Objects*. Sociological Review, 1996.
- de Larra, P.: *Jeden sociologický přelud "sociální konstrukce skutečnosti"*. Sociologický časopis, 36, 2000, 3, s. 263.
- Forman, R. T. T.: *Land Mosaics. The Ecology of Landscapes and Regions*. Cambridge University Press, 1997.
- Klee, R.: *Introduction to the Philosophy of Science. Cutting Nature as it Seams*. Oxford University Press, Oxford, 1997, s. 5.
- Pstružina, K.: *Je kuhnovské Paradigma v krizi? Filozofický časopis*, 49, 2001, 2, s. 197 – 212.
- Simpson, M.: *Immaculate Trophies. Essays on Canadian Writing*, 68, 1999, s. 77 – 106.

Dagmar Kučerová (ČR): *Bez názvu. Ekoplagát*, 1983, detail.

PhDr. Miloslav Lapka, CSc., Ústav ekologie krajiny AV ČR, Na Sádkách 7, 370 05 České Budějovice
E-mail: milala@uek.caz.cz